

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Fecr Yayınları: 265

HADİS MÜNEKKİTLERİNİN GÜVENİLİRLİĞİ
-Zehebî'nin Mizânu'l-İ'tidâl'i Özelinde-

Osman ORUÇHAN

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
SAGE Yayıncılık Rek. Mat. San. Tic. Ltd. Şti.
Kazım Karabekir Cad. Uğurlu İş Merkezi
No: 97/24 (kat: 4) İskitler/ANKARA
Tel: 0312.341 00 02

1. Baskı: Nisan 2018

ISBN: 978-605-9652-80-3

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA
Tel: (0312 310 08 60) (pbx) - Fax: (0312 311 47 89)
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

HADİS MÜNEKKİTLERİNİN GÜVENİLİRLİĞİ

-Zehebî'nin Mîzânu'l-İ'tidâl'i Özelinde-

Osman ORUÇHAN

Ankara 2018

Osman ORUÇHAN

1967 yılında Serinhisar/Denizli’de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Serinhisar’da, liseyi de Denizli İmam Hatip Lisesi’nde 1986 yılında tamamladı. 1991 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ni bitirdi. Aynı yıl Ankara Cebeci Anadolu Meslek ve Kız Meslek Lisesi’nde öğretmen olarak göreve başladı. 1995 yılında “*Hadis Külliyyatında Yaratılış ve Başlangıç*” konulu teziyle yüksek lisansı, 2005 yılında da “*Hadiste Metin Tenkidi İlkesi Olarak Pozitif Bilimlere Aykırılık*” konulu teziyle de doktorasını tamamladı. 2012 yılında Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği bölümüne Yardımcı Doçent unvanıyla öğretim üyesi olarak atandı. 2013 yılında da Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ne atandı. Halen bu fakültede Dekan Yardımcılığı ve öğretim üyeliği görevlerini yürütmektedir. İngilizce ve Arapça bilmektedir. Evli ve iki çocuk sahibidir.

Eserleri:

Hadis ve Bilim, Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, Ankara.
Hadis Münekkitlerinin Güvenilirliği -Zehebi’nin Mizânu’l-İtidâl’i Özelinde-, Fecr Yayınları, 2018, Ankara.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR-----	8
ÖN SÖZ -----	9

GİRİŞ

0. TENKİT, HADİS TENKİDİ, MÜNEKKİT VE GÜVENİLİRLİK: GENEL ÇERÇEVE -----	13
0.1.Tenkrit Kavramı -----	15
0.1.1.Sözlük Anlamları-----	15
0.1.2.Sosyal Hayatta ve Hadis İlmî Dışında Tenkit Kavramı -----	16
0.1.3.Hadis İlmî Kavramı Olarak Tenkit -----	17
0.2.Münekkit Kavramı -----	19
0.3 Güvenilirlik Kavramı-----	20
0.4.Hadis Tenkîdinin Amacı, Kapsamı ve Niteliği -----	22
0.5. Hadis Tenkîdinde Güvenilirliğin Önemi ve Münekkitlerde Aranılan Özellikler -----	28
0.5.1.Âdil Olmak -----	30
0.5.2.İlmî Yeterliliğe Sahip Olmak -----	33

BİRİNCİ BÖLÜM

1.ZEHEBÎ VE İLMÎ HAYATINI BESLEYEN ARKAPLAN-----	37
1.1.Zehabi Kimdir? -----	39
1.2.Zehabi'nin Yaşadığı Dönemin Genel Özellikleri-----	41
1.2.1.Siyâsî Durum -----	41
1.2.2.İlmî Durum -----	44
1.2.3.Toplumsal ve Ekonomik Durum -----	50
1.3.Zehabi'nin İlim Hayatı -----	51
1.3.1.İlim Elde Etmek Üzere Yaptığı Yolculuklar-----	55
1.3.2.İlgilendiği ve Eser Verdiği İlim Dalları -----	57
1.3.2.1.Tarih İlmî -----	57
1.3.2.2.Kıraat İlmî-----	57
1.3.2.3.Hadis İlmî-----	58
1.3.3.Hocaları -----	59

1.3.3.1. <i>el-Birzâli</i> -----	59
1.3.3.2. <i>el-Mizzî</i> -----	60
1.3.3.3. <i>İbn Teymiyye</i> -----	62
1.3.4. İlim Öğretmede Aldığı Görevler -----	65
1.3.5. İlmî Anlayışı -----	66
1.3.6. Eserleri -----	68
1.3.7. Mizânu'l-İ'tidâl Hakkında -----	72

İKİNCİ BÖLÜM

2. BİR MÜNEKİK OLARAK ZEHEBÎ'NİN GÜVENİLİRLİĞİ 77	
2.1. Cerh-Ta'dil İlimleri Bağlamında Zehebî'nin Tenkitçi Yaklaşımı -----	79
2.2. Zehebî'nin Dilinden Hadis Râvilerinin Tenkîdinde İzlediği Yöntem -----	81
2.3. İlk Üç Asır Hadis Râvilerinin Güvenilirliği -----	93
2.4. Kimliği ya da Güvenilirliği Bilinmeyen (Mechûl) Râviler -----	97
2.4.1. Zehebî'nin Mechûl Hükümünde İsbet Ettiği Değerlendirmeler -----	102
2.4.2. Zehebî'nin Mechûl Râvilerle İlgili Hatalı Değerlendirmeleri -----	113
2.4.3. Değerlendirme -----	127
2.5. Cerh -Ta'dil'inde Teâruz Bulunan Râviler Hakkında Zehebî'nin Tutumu -----	130
2.5.1. Örnekler -----	132
2.5.2. Değerlendirme -----	149
2.6. Zehebî'nin Haklarında Hafif Eleştiriler Bulunduğu Gerekçesiyle Savunduğu Râviler -----	152
2.6.1. Örnekler -----	155
2.6.2. Değerlendirme -----	169
2.7. Zehebî'nin Mezhep Taassubu Bulunan Râvileri Değerlendirmede Güvenilirliği -----	171
2.7.1. Örnekler -----	178
2.7.2. Değerlendirme -----	193
2.8. Zehebî'nin Kullandığı Kaynaklardan Yaptığı Nakillerde Güvenilirliği -----	198
2.8.1. Örnekler -----	200
2.8.2. Değerlendirme -----	208

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.ZEHEBÎ'NİN HADİS MÜNEKKİTLERİNİ DEĞERLENDİRMEDE GÜVENİLİRLİĞİ-----	211
3.1.Zehebî'ye Göre Münekkitlerin Sınıflandırılması-----	213
3.2.Zehebî'ye Göre Bazı Münekkitlerin Güvenilirliği----	218
3.2.1.Ebu'l-Feth el-Ezdi-----	218
3.2.1.1. Ebu'l-Feth el-Ezdi'nin İlmî Kimliği ve Güvenilirliği -----	218
3.2.1.2.Örnekler -----	223
3.2.1.2.1.Ebu'l-Feth'in Hatalı Görüldüğü Değerlendirmeler -----	223
3.2.1.2.2.Zehebî'nin Hatalı Görüldüğü Değerlendirmeler -----	227
3.2.1.3.Değerlendirme-----	241
3.2.2.İbn Adî -----	245
3.2.2.1.İbn Adî'in İlmî Kimliği ve Güvenilirliği-----	245
3.2.2.2.Örnekler -----	247
3.2.2.3.Değerlendirme-----	255
3.2.3. İbnu'l-Cevzî-----	257
3.2.3.1.İbnu'l-Cevzî'nin İlmî Kimliği ve Güvenilirliği-----	257
3.2.3.2. Örnekler -----	261
3.2.3.2.1.İbnu'l-Cevzî'nin Hatalı Görüldüğü Değerlendirmeler -----	261
3.2.3.2.2.Zehebî'nin Hatalı Görüldüğü Değerlendirmeler -----	265
3.2.3.3. Değerlendirme -----	275
3.2.4.Zekeriyya b. Yahya es-Sâcî-----	277
3.2.5. İbrahim b. Yakub el-Cûzecânî-----	279
3.2.6.İbn Hıbban-----	280
SONUÇ -----	283
KAYNAKÇA -----	291

KISALTMALAR

b.	: bin, ibn
bt.	: binti
Bkz./bkz.	: Bakınız
b.y.	: Basım yeri yok
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed	: Editör
H.z.	: Hazreti
nşr	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkik eden
t.y.	: Basım tarihi yok
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: ve benzeri

ÖN SÖZ

Güven duygusu, insan hayatının en vazgeçilmez duygusudur denilebilir. Zira insanın, yaratıcısıyla olan ilişkisinden, diğer insanlara, hatta hayvan ve bitki gibi diğer canlılardan, her türlü doğa olayına kadar varlık âleminin tüm unsurlarıyla girdiği her türlü ilişkide güven, büyük önem arz etmektedir.

Dini bilgilerin aktarımının güvenilir bir şekilde yapılması ya da yapılmaması ise birey ve toplumların tüm yaşamlarını etkileyebilecek bir durumdur. İslâm'ın kurucu metni olan vahyin/Kur'an'ın ve bu vahye dayalı peygamber uygulamalarının sonraki nesillere sağlıklı ve güvenli bir şekilde ulaştırılması son derece önemlidir. Çoğunlukla kendilerini dinin yegâne temsilcisi addeden kişi ya da gurupların (ahbâr ve ruhbân) vahyi değiştirmeleri, yok saymaları, ayrıca peygamberlerin söz ve davranışlarının ifadesinin naklinde bazı müdahalelerde bulunmuş olmaları, epistemolojik anlamda dinin, inanç, ibadet ve ahlâk gibi en önemli unsurlarının dejenerasyonuna neden olmuştur.

İslâm'ın ilk dönemlerinde Kur'an'ın hem ezber, hem de yazı yoluyla koruma altına alınmış olması, bu anlamda Müslümanlar için büyük bir avantaj sağlamıştır. Ne var ki Hz. Peygamber'in rehberlik ve örnekliğinin aktarımı olan hadisler için aynı durumun gerçekleştiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Hadisler arasına sokuşturulmaya çalışılan yabancı bilgiler, henüz Sahâbenin bir bölümü ve tâbiîn tabakası hayatta iken fark edilmiştir. Onlar bu yabancı bilgilerin hadisler arasına karışmasına engel olmak amacıyla ağırlıklı olarak râvî güvenilirliğine dayalı bir sistem kurgulamaya çalışmışlardır. Rivâyetlerin güvenilir bir şekilde sonraki nesillere aktarılmasını öngören bu sistem, zaman içinde olgunlaşmış ve cerh ta'dil adı verilen bir ilim dalı haline gelmiştir.

Cerh Ta'dil sistemi, hadis râvilerinin güvenilirliğinin tespitinde münekkitlere önemli bir görev yüklemektedir. Zira hadisler, tarih boyunca Müslümanlar nezdinde Kur'an'dan sonra vazgeçilmez bir epistemeolojik kaynak olmuştur. Bu sistemde bir râvinin güvenilir olup olmadığının tespiti, başlangıçta, kâhır ekseriyeti râvilerden oluşan münekkitlerin şahitlik ve değerlendirmeleri üzerinden yapılmıştır. Bu durum, hadislerin ağırlıklı olarak tasnif edildiği hicrî üçüncü asrın sonlarına kadar devam etmiştir. Bunlar, çoğunlukla III. hicrî yüzyıl ile V. hicrî yüzyıllar arasında, tıpkı hadisler gibi senetli bir şekilde kaynaklara geçirilmiştir. Sonrasında bu işlem, münekkitlerin verdiği bilgiler üzerinden yürütülmüştür. Bu noktada iki soru akla gelmektedir: Birincisi, ilk üç asır içinde yaşamış olan ve doğrudan ya da dolaylı olarak senetli nakiller yoluyla elde edilen bilgilerin güvenilirlik durumu nedir? İkincisi ise temel cerh ta'dil kaynaklarındaki bilgiler kullanılarak yapılan cerh ta'dilin güvenilirlik durumu nedir? Görüldüğü kadarıyla, temel cerh ta'dil kaynakları yazıldıktan sonra da râvilerin, dolaşısıyla hadislerin güvenilirlik durumunun tespiti alanı dinamizmini kaybetmemiştir. Zira geçmişte bir veya birkaç münekkidin verdiği bilgi ile râvilerin güvenilirlik durumu tespiti yapılabilmıştır. Sonraki dönemlerde aynı râvî hakkında farklı münekkitlerin görüşlerine ulaşabilme imkânı daha fazla olduğu için -her ne kadar geçmişte yapılan tenkitlerin dışına taşma imkânı fazla olmasa da- râvî güvenilirliğini tespitinde daha objektif sonuçlara ulaşabilmek mümkün olmaktadır.

Nitekim sonraki dönemlerde bu imkânı kullanmak isteyen pek çok münekkit çıkmış ve bu konuda pek çok eser kaleme almışlardır. Biz bu çalışmamızda, söz konusu münekkitlerden biri olan Zehebî'yi (ö. 748/1348) esas alacağız. Zehebî bilindiği üzere VIII. hicrî yüzyılda yaşayan bir hadis âlimi olarak cerh ta'dil konusunda pek çok eser kaleme almıştır. Söz konusu eserler içinde onun ustalık eseri denilebilecek olan *Mizânu'l-İtidâl*, Zehebî'nin en önemli eserlerindedir. Biz, bu eser özelinde iki temel konuyu incelemeye çalıştık. Bunlardan

birincisi, bir rical münekkidi olarak Zehebî'nin güvenilirliği, diğeri de Zehebî nazarında diğeri münekkitlerin güvenilirliği konularındır. Bu konudaki tespitlerimizin aşağıda sıralayacağımız konularda hadis ilmine katkı sağlayacağını umuyoruz: a) VIII. hicrî yüzyılda yaşamış ve geçmişe daha kapsamlı ve daha geniş perspektiften bakabilme imkânı bulunan bir münekkidi, hadis tenkîdi konusuna ne gibi katkılarının bulunduğu. b) Bir rical münekkidi olarak Zehebî'nin, incelediği râvîler konusunda izlediği metodun güvenilirlik durumu. c) Bu râvîleri değerlendirmede objektif cerh ta'dil kararları vermedeki başarısı/başarısızlığı. d) Eleştirdiği münekkitleri değerlendirmede objektif olup olmadığı. e) Onun naklettiği râvî değerlendirmeleri çerçevesinde, Zehebî'den önceki münekkitlerin râvîleri değerlendirmedeki güvenilirliği.

Çalışmamız giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü, çalışmamızın kavramsal çerçevesini çizmeyi amaçlamaktadır. Bu bölümünde tenkit, münekkit ve güvenilirlik kavramlarının sözlük ve ıstılah anlamları ile hadis tenkîdinin amacı, kapsamı ve niteliği ile hadis tenkîdinde güvenilirliğin önemi ve münekkitlerde aranan özellikleri inceledik.

Birinci bölüm, Zehebî'nin ilmî, dînî ve sosyal arka planını görmemizi sağlayacak bir bölüm olarak sunulmuştur. Zira bir kişiyi, yetiştirme tarzından, içinde yaşadığı toplumdan, onun yetişmesine emek veren, anne babası başta olmak üzere, eğitim ve öğretiminde görev alanlardan, içinde yaşadığı toplumun psiko-sosyolojik ortamından, kültür ve inanışlarından ayrı düşünmek doğru olmayacaktır.

İkinci bölüm, Zehebî'nin râvîlere bakışının tespit edilmeye çalışıldığı bir bölümdür. Bu bölümde öncelikle onun râvî tenkîdinde izlediği yöntem, kendi eserinden tespit edilmeye çalışılmış, daha sonra belirlenen bazı başlıklar üzerinden mümkün olduğunca fazla örnek verilerek, onun, tenkitteki güvenilirliği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü ve son bölümde ise Zehebî'nin rical tenkitçilerine yaklaşımı ele alınmıştır. Bu bölümde, Zehebî'nin, bazı mü-

nekkitlerin cerh ta'dildeki kararlarına bakışı, örnekleme yöntemiyle incelenmiştir. Zehebî, eserinde râvileri incelerken, geçmişte yazılan cerh ta'dil eserlerinden yararlanmış, mümkün olduğunca fazla münekkidin görüşünü eserine aktarmıştır. Gördüğümüz kadarıyla o, III. hicrî yüzyıla kadar yaşamış olan rical münekkitlerini çok fazla eleştirmemiştir. Ancak muahhar denilebilecek bazı münekkitleri ve cerh ta'dil kararlarını da kıyasıya eleştirmiştir. Bu nedenle, bu bölümde örnek olarak genellikle muahhar sayılabilecek münekkitler seçilmiştir. Bunun yanında az da olsa kadim münekkitleri eleştirisine yer verilmiştir.

Sonuçta da Zehebî'nin rical tenkîdi bağlamında yaptığı çalışmalar değerlendirilmiştir.

Çalışma'da, Zehebî'nin güvenilirliği *Mizânu'l-İtidâl*'i özelinde ele alındığı için bu eser temel kaynağımız niteliğindedir. Diğer taraftan hem Zehebî'nin rical münekkitliği hem de Zehebî gözünde diğer münekkitler inceleme konusu olduğu için, onun referans olarak kullandığı ya da ele aldığı râvî ya da münekkitler hakkında bilgi içeren ulaşabildiğimiz tüm cerh ta'dil kaynaklardan yararlanmaya çalıştık.

Bu çalışmanın hadis ilminde, bazıları tarafından dile getirilen, geçmişte hadis tenkîdi konusunda herşeyin en mükemmel şekliyle yapılmış olduğu önyargısını kırmaya ve bu alanda daha çok çalışmalar yapılabilceği düşüncesine katkı sağlamaya zemin hazırlayacağını ümit ediyoruz.

Bu eseri hazırlama aşamasında ve akademik hayatın getirdiği yoğun gündem içinde bazen ihmal ettiğim, buna rağmen bana desteklerini esirgemeyen başta eşim Reyhan, olmak üzere oğlum Talha Berat'a ve kızım Ebrar Sena'ya ithaf ediyorum.

Osman ORUÇHAN
Nisan 2018/Denizli